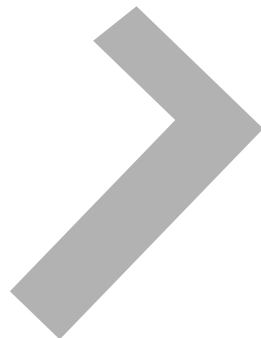

Leksykon getta łódzkiego

redakcja
Adam Sitarek, Ewa Wiatr

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

**Leksykon
getta
łódzkiego**

Leksykon getta łódzkiego

redakcja
Adam Sitarek, Ewa Wiatr
we współpracy z Izabelą Terelą

Łódź 2025

RADA NAUKOWA SERII JUDAICA ŁÓDZKIE

Krystyna Radziszewska, Adam Sitarek, Jacek Walicki, Ewa Wiatr

Adam Sitarek (ORCID: 0000-0002-3958-7262), Ewa Wiatr (ORCID: 0000-0003-2675-0726),
Izabela Terela (ORCID: 0000-0002-7824-2232) – Uniwersytet Łódzki,
Wydział Filozoficzno-Historyczny, Centrum Badań Żydowskich im. Filipa Friedmana,
90-219 Łódź, ul. Aleksandra Kamińskiego 27a

Autorzy haseł

Adriana Bryk (Archiwum Państwowe w Łodzi), Yaron Nir-Freisager (Tel-Hai College),
Irmína Gadowska (Uniwersytet Łódzki), Andrzej Grzegorzczak (Muzeum Tradycji
Niepodległościowych w Łodzi), Paweł Michna (Uniwersytet Jagielloński),
Krystyna Radziszewska (Uniwersytet Łódzki), Robert M. Shapiro (Brooklyn College),
Adam Sitarek (Uniwersytet Łódzki), Izabela Terela (Uniwersytet Łódzki, Muzeum Tradycji
Niepodległościowych w Łodzi), Ewa Wiatr (Uniwersytet Łódzki)

Recenzje

Barbara Engelking, Tadeusz Epsztein

Redaktor inicjująca

Natasza Koźbiat-Grabowiecka

Redakcja

Beata Bińko

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2018-2025
nr projektu 11H 17 0226 85 kwota finansowania 923 185 zł

© Copyright by Authors, Łódź 2025

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2025

<https://doi.org/10.18778/8331-813-4>

ISBN 978-83-8331-812-7

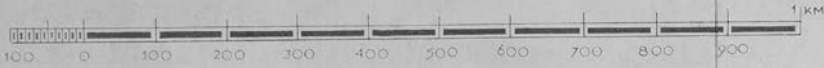
e-ISBN 978-83-8331-813-4

Spis treści

Wstęp	9
Leksykon getta	13
Kalendarium historii getta	289
Mapy getta	311
Wykaz skrótów	319
Przypisy i źródła	321
Bibliografia	351
Wykaz ilustracji	365
Wykaz ulic w getcie	369
Indeks haseł	373
Indeks nazwisk	379

PLAN DES WOHNGEBIETS DER JUDEN IN LITZMANNSTADT

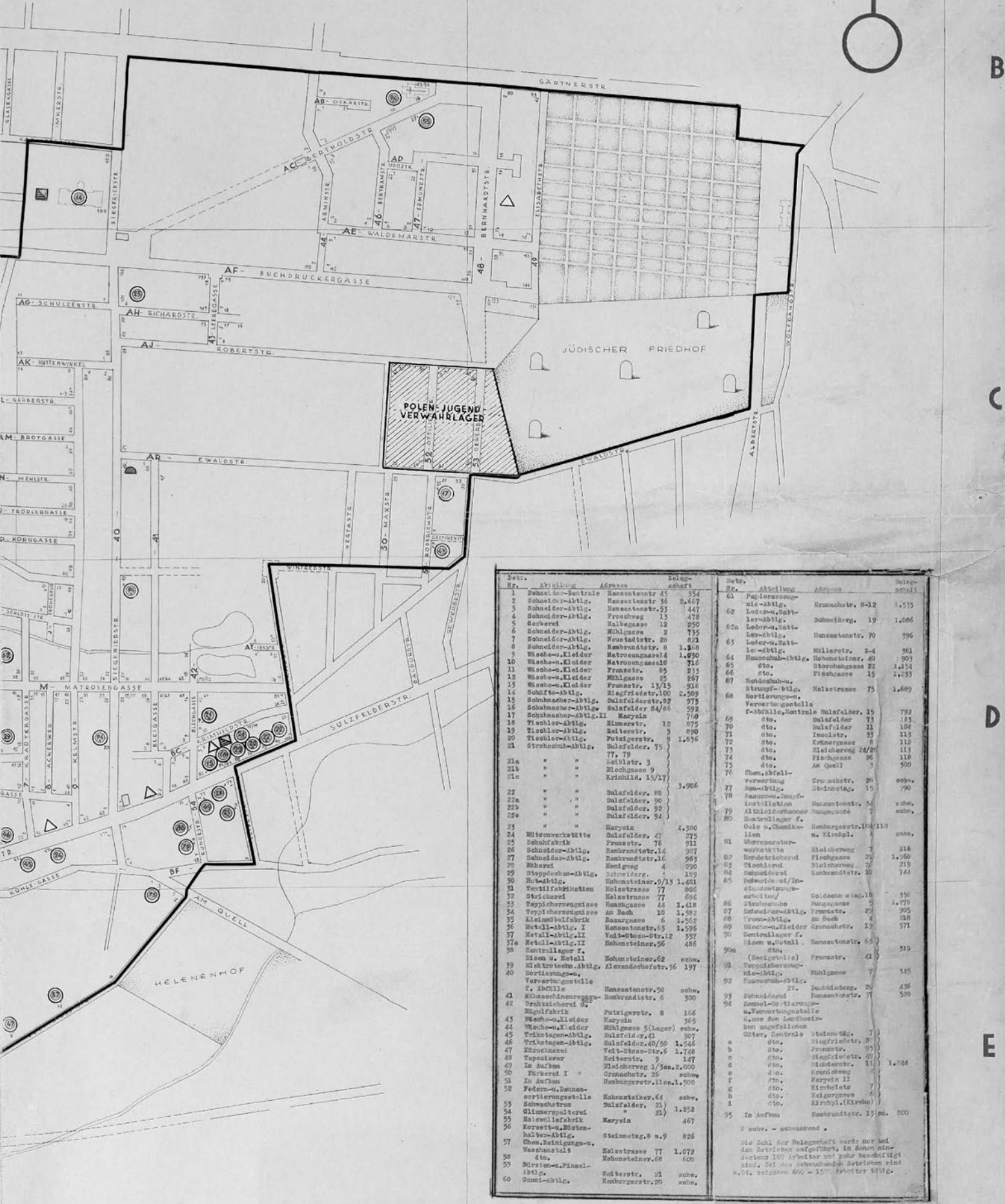
1
3750

⊙	BETRIEBE DES ARBEITSRESSORTS	○	SONDERABTEILUNG
□	FEUERLÖSCHTEICHE	△	GROSSKÜCHEN
■	FEUERWEHR	◐	GROSSBÄCKEREIEN
◑	IV ORDNUNGSDIENST-REVIERE UND VORSTAND		

Plan getta łódzkiego z zaznaczonymi instytucjami i zakładami produkcyjnymi, 1943 r. Źródło: ŻIH

Nr.	Abteilung	Adresse	Einwohner	Nr.	Abteilung	Adresse	Einwohner	
1	Schneider-Zentrale	Hansenstr. 45	354	61	Papierzeugnis-Abtlg.	Graschstr. 9-12	1.535	
2	Schneider-Abtlg.	Hansenstr. 35	2.467	62	Leb.-u. Bekl.-Abtlg.	Sohnstr. 19	1.066	
3	Schneider-Abtlg.	Froschweg 15	478	62a	Leb.-u. Bekl.-Abtlg.	Hansenstr. 70	396	
4	Schneider-Abtlg.	Halbgasse 12	250	63	Leb.-u. Bekl.-Abtlg.	Müllerstr. 2-4	961	
5	Schneider-Abtlg.	Mühlgasse 2	755	64	Hauschuh-Abtlg.	Hohensteiner 40	903	
6	Schneider-Abtlg.	Neustadtstr. 20	823	65	etc.	Storchengasse 22	1.124	
7	Schneider-Abtlg.	Sambantstr. 8	1.268	66	etc.	Fischgasse 15	1.033	
8	Wäsche-Kleider	Matrosengasse 4	1.090	67	Hauschuh-Abtlg.	Kolstrasse 75	1.689	
9	Wäsche-Kleider	Matrosengasse 10	716	68	Strumpf-Abtlg.			
10	Wäsche-Kleider	Fransstr. 65	233		Verwertungsstelle f. Abfälle, zentrale	Sulzfelder 15	792	
11	Wäsche-Kleider	Wühlgasse 25	267	69	etc.	Sulzfelder 73	183	
12	Wäsche-Kleider	Fransstr. 13/15	916	70	etc.	Sulzfelder 11	104	
13	Wäsche-Abtlg.	Siegfriedstr. 100	2.309	71	etc.	Inselstr. 53	113	
14	Schuhmacher-Abtlg.	Sulzfelder 82	975	72	etc.	Kühngasse 8	112	
15	Schuhmacher-Abtlg.	Marysin 46	592	73	etc.	Eleichweg 24/26	113	
16	Schuhmacher-Abtlg. II	Marysin 749	749	74	etc.	Fischgasse 96	118	
17	Tischler-Abtlg.	Elmerstr. 12	375	75	etc.	An Quell 3	900	
18	Tischler-Abtlg.	Kellerstr. 3	890	76	Chem.-Abfall-Verwertung	Cruschatz 26	schw.	
19	Tischler-Abtlg.	Patzigerstr. 9	1.856	77	Haus-Abtlg.	Steinmetz 15	790	
20	Tischler-Abtlg.	Sulzfelder 75	1.856	78	Hausw.-u. Reparaturwerkstätte	Hohensteiner 54	schw.	
21	Strohschuh-Abtlg.	77, 79		79	Altkleidertonne	Hohensteiner 7	schw.	
21a	"	Leibstr. 3		80	Handlinger f. Gase u. Schmelzlied	Hamburgerstr. 104/110	schw.	
21b	"	Klochgasse 9						
21c	"	Krimhild 15/17	3.966					
22	"	Sulzfelder 88						
22a	"	Sulzfelder 90						
22b	"	Sulzfelder 92						
22c	"	Sulzfelder 94						
23	"	Marysin 4	4.350					
24	Mützenwerkstätte	Sulzfelder 47	775					
25	Schuhfabrik	Fransstr. 75	911					
26	Schneider-Abtlg.	Rebrandstr. 14	337					
27	Schneider-Abtlg.	Rebrandstr. 16	969					
28	Möbelwerk	Honigweg 4	290					
29	Stoppelwaren-Abtlg.	Schneiderg. 3	189					
30	H.-u. Bekl.-Abtlg.	Hohensteiner 9/13	1.431					
31	Textilfabrikation	Kolstrasse 77	806					
32	Stricker	Kolstrasse 77	696					
33	Textilchemie	Ruhngasse 44	1.418					
34	Textilchemie	An Bach 10	1.382					
35	Leinwandfabrik	Baumgasse 6	1.856					
36	Metall-Abtlg. I	Hansenstr. 63	1.595					
37	Metall-Abtlg. II	Veit-Stoss-Str. 12	357					
37a	Metall-Abtlg. II	Hohensteiner 56	486					
38	Zentrallager f. Eisen u. Metall	Hohensteiner 62	schw.					
39	Elektro-Techn.-Abtlg.	Alexanderhofstr. 56	197					
40	Sortiergasse							
41	Verwertungsstelle f. Abfälle	Hansenstr. 50	schw.					
42	Maschinenreparatur	Rebrandstr. 6	300					
43	Textiloberd. II	Patzigerstr. 8	166					
44	Wäsche-Kleider	Marysin 365	365					
45	Wäsche-Kleider	Mühlgasse 5 (Napar)	schw.					
46	Textilchemie-Abtlg.	Sulzfelder 48/50	1.746					
47	Textilchemie-Abtlg.	Veit-Stoss-Str. 6	1.728					
48	Textilchemie-Abtlg.	Veit-Stoss-Str. 12	147					
49	In Aufbaum	Eleichweg 1/2a	2.000					
50	Fräsen I	Cruschatz 26	schw.					
51	In Aufbaum	Hamburgerstr. 11c	1.500					
52	Federn- u. Federfertigungsstelle	Hohensteiner 64	schw.					
53	Schwachstrom	Sulzfelder 21	schw.					
54	Glasmassfabrik	" 21	1.252					
55	Reinigungs- u. Waschanstalt	Marysin 467	467					
56	Kerzen- u. Kerzenhalter-Abtlg.	Steinmetz 8 u. 9	826					
57	Chem. Reinigungs- u. Waschanstalt	Kolstrasse 77	1.072					
58	etc.	Hohensteiner 66	600					
59	Mästen- u. Pinsel-Abtlg.	Kellerstr. 21	schw.					
60	Summi-Abtlg.	Hamburgerstr. 20	schw.					

Z. schw. = schwachend
 Die Zahl der Belegschaft wurde nur bei den Betrieben aufgeführt, in denen ein- oder mehrere 100 Arbeiter und mehr beschäftigt sind. Bei den schwachend betrieblich sind die Zahlen 600 - 1500 Arbeiter aufgeführt.

05

Wstęp

Oskar Rosenfeld, jeden z autorów *Encyklopedii getta łódzkiego*¹, zapisał 1 grudnia 1943 r.: „W późniejszej epoce, kiedy będą prowadzone badania nad gettem, taki zbiór, taka encyklopedia będzie mogła dostarczyć informację tam, gdzie nie wystarczy sam opis warunków. Słowo, język w historii ludzkości – nauka już dawno potwierdziła tę tezę – jest bardziej wiarygodnym świadkiem i źródłem prawdy niż inne materialne pomniki”². Był to fragment programowego wstępu, przybliżającego przygotowywany w getcie unikatowy materiał – opracowany naukowo słownik najważniejszych pojęć, zjawisk i osobistości z łódzkiej „dzielnicy zamkniętej”. Przedsięwzięcie zostało zaprojektowane z rozmachem – zaangażowano do niego grupę najwybitniejszych naukowców i ludzi pióra uwięzionych w getcie, skupionych wokół Wydziału Archiwum żydowskiej administracji getta. Przystępując do prac nad *Encyklopedią*, przygotowano zestawienie – tzw. listę planowanych haseł³, która stanowiła próbę systematyzacji doświadczenia getta. Dokument ten zawiera 1347 haseł w układzie alfabetycznym zapisanych w języku niemieckim, polskim lub jidysz (alfabetem łacińskim). Ich liczba była na pewno większa, gdyż zaginęły karty z literami F, U i V⁴. Każda grupa liter ma zaburzony porządek, a pozostawione na końcu puste miejsce sugeruje, że był to materiał roboczy, stanowiący wskazówkę dla autorów. Umieszczone na liście hasła same w sobie są już ogromną skarbnicą wiedzy. Pokazują niezwykle bogactwo życia oraz języka getta, jego wyjątkowy charakter i losy. Na podstawie listy od końca 1943 do likwidacji getta latem 1944 r. kilkunastoosobowy zespół opracował 378 haseł, pozostawiając pracę niedokończoną. Z Zagłady ocalał tylko jeden spośród zaangażowanych w projekt – Bernard Ostrowski, który nie zdecydował się dokończyć dzieła, porzucił pracę naukową, a w złożonej w 1947 r. relacji w ogóle o tym zadaniu nie wspominał⁵.

Po wydaniu *Encyklopedii* w 2014 r. zespół współczesnych redaktorów – historyków, literaturoznawców i archiwistów – nie stracił zainteresowania projektem. Pozostałe nieopracowane hasła stały się inspiracją i same w sobie materiałem do badań. Ogromny potencjał badawczy spuścizny getta łódzkiego, przechowywanej przede wszystkim w Archiwum Państwowym w Łodzi⁶ oraz archiwach Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie⁷,

1 *Encyklopedia getta. Niedokończony projekt archiwistów z getta łódzkiego*, wyd. K. Radziszewska i in., Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014.

2 O. Rosenfeld, *Encyklopedia getta* [w:] *Encyklopedia*, s. 4.

3 *Lista planowanych haseł do Encyklopedii* [w:] *Encyklopedia*, s. 251–272.

4 Zachowane archiwalne karty *Encyklopedii* wskazują, że część haseł rozpoczynająca się od tych liter została w getcie przygotowana.

5 *Relacja Bernarda Ostrowskiego złożona przed Centralną Żydowską Komisją Historyczną* [w:] *Encyklopedia*, s. 281–283; AŻIH, 301/2841, k. 1–6.

6 Zespół nr 278, Przełożony Starszeństwa Żydów w Getcie Łódzkim.

7 Zespół nr 205, Zbiór materiałów do dziejów ludności żydowskiej w Łodzi 1939–1944.

Instytutu Yad Vashem w Jerozolimie⁸ i YIVO w Nowym Jorku⁹, stopniowo zgłębianej przez badaczy, tłumaczonej i udostępnianej online, doprowadził do pojawienia się idei, by dokończyć projekt archiwistów z getta łódzkiego. Pod jej wpływem w Centrum Badań Żydowskich im. Filipa Friedmana na Uniwersytecie Łódzkim przygotowaliśmy aplikację w ramach konkursu Narodowy Program Rozwoju Humanistyki Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Poniższa publikacja jest jednym z owoców kilkuletniego projektu pt. „Leksykon getta łódzkiego”, który uzyskał finansowanie w ramach grantu NPRH nr 11H 17 0226 85. Miał on na celu stworzenie podstawowego zbioru obejmującego wszelkie aspekty funkcjonowania getta łódzkiego, życia jego mieszkańców i jego unikatowych cech. Założeniem zespołu autorów było także wypełnienie zauważalnej luki w badaniach nad dziejami łódzkiego getta w porównaniu z innymi dużymi tego typu ośrodkami oraz rozpoznanie i zagospodarowanie choć w części największego na świecie zbioru spuścizny archiwalnej z jednego getta. *Leksykon* ma stanowić wyczerpującą podstawę do interdyscyplinarnych badań nad łódzką „dzielnicą zamkniętą” i popularyzować wiedzę na jej temat.

Publikacja składa się z wyboru haseł opartych na wspomnianej liście planowanych haseł – przygotowanej przez pracowników Wydziału Archiwum żydowskiej administracji getta w końcu 1943 r. Wszystkie hasła *Leksykonu*, zamierzone w getcie i sporządzone współcześnie, dostępne są na stronie internetowej projektu leksykongetta.pl, zawierającej poza hasłami również szczegółowe kalendarium najważniejszych wydarzeń w getcie łódzkim, biogramy autorów – historycznych i współczesnych, oraz rozbudowaną bibliografię. Wersja internetowa projektu ma charakter otwarty i będzie sukcesywnie uzupełniana zarówno o kolejne hasła, jak i dodatkowe materiały – dokumenty i ikonografię, stąd też zachęcamy czytelników do korzystania z obu wersji. Wersja online uwzględni hasła wykraczające poza zaplanowany przez archiwistów getta jego obraz. Współczesny zespół badaczy zdecydował się dodać nowe konteksty rzeczywistości getta, które były niedostępne dla jego więźniów – znalazły się tu m.in. hasła na temat procesu Zagłady, okupacyjnego aparatu represji, a także historiografii getta i procesu upamiętnienia jego ofiar.

Leksykon stanowi kontynuację prac edytorskich podejmowanych przez łódzkie środowisko badaczy Zagłady, zapoczątkowaną wydaniem monumentalnej *Kroniki getta łódzkiego*¹⁰, a następnie kilku tomów źródłowych i antologii¹¹, w tym wspomnianej wielokrotnie *Encyklopedii*. Równoległe z pracami nad projektem ukazało się kolejne unikatowe źródło – kompletna seria obwieszczeń Przełożonego Starszeństwa Żydów w getcie łódzkim, w dużej części przetłumaczona na polski z języka jidysz i niemieckiego¹².

Leksykon różni się charakterem od szerokich opracowań monograficznych na temat getta łódzkiego. Encyklopedyczna forma narzuciła ograniczenie objętości haseł – napisane zostały w sposób syntetyczny, zwięzły, ale przy tym wyczerpujący. Nie sposób było też uniknąć powtórzeń pewnych informacji, by dane hasło nie pozostało niepełne.

8 Przed wszystkim zespół nr O.34, Zonabend Collection: Documentation From the Lodz Ghetto.

9 Zespół RG 241, Nachman Zonabend Collection.

10 *Kronika getta łódzkiego / Litzmannstadt Getto 1940–1944*, t. 1–5, red. J. Baranowski i in., Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Archiwum Państwowe w Łodzi, 2009.

11 M.in. „*Słuchaj słów Prezesa...*”. *Księga przemówień Chaima Mordechaja Rumkowskiego*, red. A. Sitarek, M. Trębacz, Łódź: Archiwum Państwowe w Łodzi, 2011; *Oblicza getta. Antologia tekstów z getta łódzkiego*, red. K. Radziszewska, E. Wiatr, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017.

12 *Rok za drutem kolczastym. Obwieszczenia Przełożonego Starszeństwa Żydów w getcie łódzkim*, red. A. Sitarek, E. Wiatr, Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny, 2019.

Do prac zaangażowano przedstawicieli różnych dyscyplin – m.in. historyków, archiwistów, historyków sztuki i językoznawców, oraz różnych pokoleń badaczy. W zależności od charakteru źródeł korzystano z różnych metodologii. Wiele dokumentów należało poddać tłumaczeniom, przede wszystkim z języka jidysz.

Hasła zostały umieszczone w porządku alfabetycznym z dodaną informacją na temat kategorii, do jakiej przynależą: Biografie, Instytucje, Miejsca, Przedmioty, Wydarzenia, Zjawiska oraz Pozostałe, co w połączeniu z indeksami ułatwia eksplorację treści. Kontynuacja idei archiwistów z getta łódzkiego nie ogranicza się jedynie do wsparcia się przygotowaną w getcie listą haseł. Dotyczy także ich formy – w każdym z nich pojawiają się odnośniki do pozostałych opracowanych haseł, w tym także sporządzonych w getcie w ramach prac nad *Encyklopedią*, wyrażone łacińskim słowem *vide*, które stosowano w napisanych w języku polskim hasłach *Encyklopedii*. Uwzględniono również hasła-odnośniki do innych haseł (np. Ciastka z kawy *vide* Lofix) zgodnie z zaproponowaną przez archiwistów getta metodologią tworzenia haseł. Umożliwiło to oddanie specyfiki codziennego języka getta, który zaadaptował wiele słów z jidysz bądź niemieckiego. Z tego również powodu zdecydowano się na pozostawienie niektórych charakterystycznych dla getta sformułowań w obcych językach, mimo że istnieje ich odpowiednik w języku polskim (np. erzac). Odnośniki bibliograficzne, niejednokrotnie rozbudowane, zdecydowano się umieścić na końcu publikacji w części Źródła, by nie utrudniać odbioru treści. W miarę możliwości hasła zostały opatrzone materiałem ikonograficznym o charakterze ilustracyjnym i dopełniającym tekst.

Autorzy opracowania mają nadzieję, że *Leksykon getta łódzkiego* choć w części zgodny jest z przekonaniem Rosenfelda, który pisał, że „zbiór pojęć z getta i osobistości z getta będzie bez wątpienia posiadał historyczną wartość wykraczającą poza tę aktualną inicjatywę”¹³.

Pragniemy podziękować wszystkim autorom haseł *Leksykonu*, bez których ciężkiej pracy i zaangażowania projekt ten nie miałby szans powodzenia. Szczególne podziękowania należą się tłumaczom Katarzynie Gucio, Pawłowi Granickiemu i Annie Szybie, gdyż dzięki ich kompetentnemu wkładowi wiele dokumentów przestało być dla nas niedostępnych, a efekt pracy ma szansę dotarcia do szerszego grona odbiorców. Odrębne podziękowania składamy recenzentom publikacji, prof. Barbarze Engelking oraz prof. Tadeuszowi Epszteinowi, oraz wszystkim osobom zaangażowanym w jej powstanie, w tym redaktorce językowej Beacie Bińko, konsultantowi kartograficznemu Witoldowi Kopciowi oraz konsultantowi fotografii archiwalnych Bolesławowi Polewczycowi. Osobne słowa wdzięczności kierujemy do osób z firmy OpenForm z Krakowa, dzięki którym możliwe stało się powstanie portalu internetowego *Leksykonu*. Za wsparcie i życzliwość dziękujemy władzom Uniwersytetu Łódzkiego oraz instytucji, z których zasobów archiwalnych mogliśmy korzystać w toku prac nad projektem: Archiwum Państwowego w Łodzi i Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie.

Projekt nie doszedłby do skutku, gdyby nie wsparcie otrzymane w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki organizowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Pracę tę dedykujemy wszystkim ofiarom łódzkiego getta, spośród których wiele osób dzięki pracy nad projektem *Leksykonu* odzyskało tożsamość, a niekiedy i twarz.

Adam Sitarek
Ewa Wiatr

Abbruchstelle		Armbinde:	
Aussiedlung (s. Freiwillige)		gelbe allgemeine	
Älteste der Juden	Der	gelb weisse als Amtszeichen	
✓ Ausstellung	O.S.	gelbe als Amtszeichen	
✓ Archiv (Archiwum)	O.S.	Amnestia	
✓ Ark	O.S.	Abt. f. admin. Strafverfahren	
<u>Aussiedlung</u>		Arbeitskarte	
erst aus Hohensteinerstrasse		Abstempelung	
und Nebenstrassen		(d. Arbeiter)	
✓ Abe's Fabrik		✓ Alterschutzlager	O.S.
[s. Lager Radegast /		Aekt der Kammer	
s. Fabryka Abego		✓ Abteilung f. d. Eingesiedelten	
✓ Auszeichnungen	O.S.	[siehe Eingesied.]	
Abiturium		Sie	
✓ Avitaminose	O.R. b.	Abt. f. besond. Angelegenheiten	
Arbeit a. G. (ausserh. d. Gettos)		(s. Besond. Angele.)	
✓ Apotheken (Apteki)		✓ Aspirant m/m	
Arbeitseinsatz I.		✓ A. B. C. Rayone (s. Ghetto A. B. C.)	
" " II.		✓ Ajin wojne: Mordechaj	B.O.
✓ Arbeitsamt - Getto	J.U.	✓ Abt. f. Maldeweschni Statistiki	O.S.

**Leksykon
getta**

A

Administrator

Kategoria: Instytucje

Inaczej rządcą. Administratorzy, podobnie jak przed wojną, odpowiedzialni byli głównie za nadzór nad stanem sanitarnym i technicznym, prowadzenie meldunków oraz ustalenie wysokości komornego. Przed zamknięciem getta w pierwszych miesiącach wojny zaangażowano ich do stworzenia szczegółowych list mieszkańców, które wykorzystywano później, przygotowując wezwania do prac porządkowych wykonywanych na polecenie władz okupacyjnych. Sytuacja zmieniła się po przekazaniu administracji żydowskiej w osobie Przełożonego Starszeństwa Żydów (vide) zarządu komisarycznego wszystkich nieruchomości znajdujących się na terenie getta, co nastąpiło 24 kwietnia 1940 r. Wprowadzono wówczas jednolity system zarządzania budynkami z grupą administratorów wyznaczanych i nadzorowanych przez Biuro Administratorów działających na podstawie ustalonego regulaminu. Do tej pory część kompetencji spoczywała na zawiązanych samorządnie komitetach domowych.

Początkowo liczba administratorów wynosiła 104 osoby pracujące w 100 rejonach, w roku następnym wzrosła do 111 osób w 110 rejonach, na które podzielono getto. Na jednego administratora przypadało średnio ok. 15 budynków. W 1944 r. liczba rejonów uległa zmniejszeniu do 10 (nazwane od A do J), a liczba administratorów pracujących poszczególnych rejonach wahała się od 16 do 58.

W pierwszych miesiącach istnienia getta dużym problemem dla administratorów było zachowanie przedwojennych właścicieli nieruchomości, którzy bezpodstawnie pobierali od mieszkańców opłaty za kilka miesięcy z góry, a ci z kolei nie chcieli wносить ponownie opłat na pokrycie kosztów utrzymania domów, które egzekwowali od nich administratorzy.

Wielu administratorów wyznaczonych w 1940 r. rekrutowało się z grona pracowników umysłowych bez doświadczenia w sprawowaniu tej funkcji, stąd początkowo ich praca była oceniana negatywnie.

Poza wspomnianymi wyżej obowiązkami, administratorzy wnioskowali do Wydziału Gospodarczego o wywóz nieczystości i śmieci z posesji. Zgłaszali również do Wydziału Budowlanego wnioski o niezbędne remonty nieruchomości – ich liczba w okresie od maja do grudnia 1940 r. wyniosła 1086, a w pierwszym kwartale 1941 r. 2990.

Odpowiedzialni byli także za wycenę wartości nieruchomości, na podstawie której ustalano wysokość komornego. Na polecenie władz zwierzchnich delegowali spośród osób zamieszkujących nieruchomość osoby do pomocy przy pracach porządkowych, np. przy odśnieżaniu lub sprzątaniu nieczystości, i nadzorowali te prace. Odpowiadali osobiście za wykonywanie poleceń administracji getta i jakość wykonanej pracy. Administratorom podlegali opłacani przez mieszkańców nieruchomości dozorczy (vide).

Przeprowadzali też w miarę potrzeb spisy i kontrole stanu mieszkańców, korzystając z dokumentacji dostarczonej z Biura Meldunkowego (vide), oraz zgłaszali tamże przypadki zameldowania i wymeldowania. W kwietniu 1941 r. administratorzy byli odpowiedzialni za przeprowadzenie weryfikacji list chrześcijan przebywających w „dzielniczy zamkniętej”.

Administratorzy mieli obowiązek sprawdzania sytuacji materialnej i moralnej mieszkańców posesji. Wydawali na wniosek zainteresowanych zaświadczenia niezbędne do uzyskania mieszkania, zasiłku lub zapomogi, przedkładane następnie w Biurze Meldunkowym, Wydziale Opieki Społecznej (vide Opieka) lub Wydziale Zdrowia. Rozdzielali wśród osób pobierających zasiłek bezpłatne kartki do lekarzy. Pełnili również funkcję rozjemców w konfliktach między lokatorami a dosiedlonymi sublokatorami, między lokatorami a Komitetem Domowym lub między wspomnianymi podmiotami a urzędami administracji żydowskiej getta.

W momencie, gdy system wypieku chleba w getcie poddano centralizacji i administracja getta przejmowała kontrolę nad piekarniami oraz siecią dystrybucji pieczywa, administratorzy domów objęli nadzór nad zamkniętymi piekarniami w okresie, gdy chleb sprowadzany był do getta

z zewnątrz. W okresie deportacji w 1942 r. administratorzy mieli obowiązek zgłaszania wszystkich książek pozostawionych w opuszczonych mieszkaniach i piwnicach do Wydziału Statystycznego, który prowadził wówczas akcję ratowania księgozbiorów.

Wszystkie czynności wykonywane przez administratorów raportowano regularnie do Biura Administratorów. Wysokość poborów uzyskiwanych przez osoby pełniące tę funkcję wynosiła od 70 do 90 mk. Przysługiwały im także dodatki rodzinne oraz przydziały dla urzędników gminnych.

Adam Sitarek

Amnestia

Kategoria: Zjawiska

Amnestia dla osadzonych w więzieniu ogłaszana była najczęściej z okazji świąt (vide). Przed świętami Nowego Roku we wrześniu 1941 r. amnestią objęto więźniów skazanych na karę jednego miesiąca, a ci, którym zasądono trzy miesiące – mieli skróconą karę o połowę. Wielu aresztantów, zwłaszcza czekających na wyroki, zostało na święta wypuszczonych na miesięczną przepustkę. Były to, jak wiadomo, osoby skazywane za bardzo drobne przestępstwa. Złodzieje mąki, drzewa i wręczający łąpówki zostali z niej wyłączeni. Celem amnestii było nie tylko okazanie wspaniałości skazanym, ale również opróżnienie więzienia, którego utrzymanie stanowiło poważne obciążenie dla budżetu gminy. Ponownie amnestię ogłoszono na święta Chanuki w grudniu 1941 r., przy czym decyzję o niej podejmował Sąd (vide). Skorzystało z niej 109 osób, a więc prawie połowa osadzonych.

Ewa Wiatr

Amtsleiter

Kategoria: Instytucje

Dostownie kierownik urzędu. Tytuł używany przez kierownika Zarządu Getta (vide) Hansa Biebowa (vide).

Adam Sitarek

Apteki

Kategoria: Instytucje

W kwietniu 1940 r. administracja żydowska przejęła apteki funkcjonujące na terenie getta. Poza apteką Kasperkiewicza przy ul. Zgierskiej 56 (która najprawdopodobniej ze względu na jej obrabowanie nie została ponownie otwarta) wszystkie włączono do Wydziału Zdrowia. Podlegały bezpośrednio Referatowi Aptecznemu, kierowanemu przez Dawida Perelmuttera, a od lipca 1944 r. przez Samuela Kona.

Apteka nr 6. Źródło: APŁ

Do końca 1940 r. w getcie działało pięć aptek (nr I–V) oraz jedna składnica apteczna, zlokalizowana w budynku szpitala nr I przy ul. Łągiwnickiej 34/36. W lutym 1941 r. została uruchomiona dodatkowa apteka nr VI. Funkcjonowała również jedna apteka prywatna Samuela Kona i A. Fajnemana, przy pl. Kościelnym 8. Była ona

zobligowana dostarczać dziennie ok. 350 bezpłatnych lekarstw oraz płacić podatek przemysłowy na konto Wydziału Finansowo-Gospodarczego. Wraz z mieszczącą się w szpitalu przy ul. Łągiwnickiej 34/36 należała do największych aptek w getcie. Jesienią 1941 r. została włączona do Referatu jako apteka nr VII. Najprawdopodobniej po likwidacji kolonii letnich dla dzieci na Marysinie zlikwidowano aptekę nr V. Apteki były czynne w godzinach 8.00–20.00. Poszczególne z nich mieściły się:

- I – przy Starym Rynku 9
(kierownik: mgr Ita Jedwabowa),
- II – przy ul. Limanowskiego 37
(kierownik: mgr Aleksander Ostrowski),
- III – przy ul. Brzezińskiej 56
(kierownik: mgr Dawid Perelmuter),
- IV – przy ul. Łągiwnickiej 36
(kierownik: mgr Jakob Kahane),
- V – przy ul. Brudzińskiego 12,
- VI – przy ul. Rybnej 5
(kierownik: mgr Natan Otto Blausztein),
- VII – przy pl. Kościelnym 8
(kierownik: mgr Samuel Kon).

W grudniu 1940 r. apteki zatrudniały 76 osób: 12 magistrów, 31 techników, 1 laboranta, 2 osoby obsługi drogerijnej, 1 księgowego, 8 kasjerek, 1 etykieciarkę oraz 20 pracowników fizycznych. Farmaceuci znajdowali się w uprzywilejowanej grupie ludności, dostającej tzw. przydziały bajrackie. W 1941 r. apteki przygotowały 633 tys. lekarstw, w tym blisko 533 tys. nieodpłatnych. Liczba ta była jednak wciąż niewystarczająca w stosunku do potrzeb ludności, ich szczególny niedostatek odczuwano w okresach epidemii czerwonki, gruźlicy i tyfusu. Apteki borykały się z problemem niewystarczającego zaopatrzenia w lekarstwa. Z tego względu medykamenty należały do grupy towarów najczęściej sprzedawanych na czarnym rynku.

W pewnym okresie działała również apteka Oddziału Specjalnego (vide Sonderabteilung). Jej działalność była związana z objęciem od początku 1943 r. nadzoru nad wydawaniem leków w getcie

przez Oddział Specjalny. Została ona zlikwidowana w pierwszej połowie sierpnia 1943 r. wskutek wizyty Hansa Biebow (vide), który miał ją określić mianem „instytucji zbytecznej”.

Andrzej Grzegorzczak

B

Bajs-Ojlem

Kategoria: Miejsca

Vide Cmentarz przy ul. Brackiej

Banknoty

Kategoria: Przedmioty

Wiosną 1940 r. na polecenie niemieckich władz okupacyjnych wprowadzono w łódzkim getcie odrębne środki płatnicze (vide Getto-Geld), nazywane również rumkami (vide) bądź kwitami markowymi.

8 maja 1940 r. Przełożony Starszeństwa Żydów (vide) przedstawił nadburmistrzowi Litzmannstadt Karłowi Marderowi projekt banknotów autorstwa Izaaka Gutmana (vide), kierownika Wydziału Budowlanego. Pierwszy projekt, który nie uzyskał akceptacji Mordechaja Chaima Rumkowskiego, miał przygotować artysta Icchak Brauner (vide).

Władze miasta przekazały następnie projekt wraz z uzasadnieniem konieczności wprowadzenia nowego środka płatniczego do Banku Rzeszy, ten zaś zaakceptował pomysł w czerwcu 1940 r.

Równoległe administracja getta starała się ustalić szczegóły techniczne produkcji banknotów. Druk zlecono zakładowi Zygmunta Manitiusa mieszczącemu się w Łodzi przy ul. Żeromskiego 87. Szacowany nakład miał wynosić ponad 8200 tys. mk, jednak w produkcji trwającej od 5 czerwca do 16 lipca 1940 r. okazało się, że po uwzględnieniu destruktywów wyniósł 7348 tys. mk.

Decyzja o wprowadzeniu do obiegu nowego pieniądza została ogłoszona w getcie w formie Obwieszczenia nr 70 z 24 czerwca 1940. Przełożony Starszeństwa Żydów pod groźbą surowej kary nakazywał w terminie do 8 lipca 1940 r. obowiązkową wymianę wszystkich posiadanych środków płatniczych. Miała być ona przeprowadzona przez Bank Emisyjny, powołany w tym celu 26 czerwca 1940 r., w jego siedzibie przy ul. Marynarskiej 71 oraz filii przy Limanowskiego 56.

Banknoty o nominałach 50 fen., 1 mk, 2 mk, 5 mk, 10 mk, 20 mk i 50 mk były drukowane w kilku numerowanych seriach co najmniej do 1943 r.

Banknot 50 fen. Źródło: APŁ